

La identitat: govern i resistència en els límits intersubjectius de la modernitat neocolonial

Grecia Guzmán Martínez | Margot Pujal i Llombart

Identitats en la modernitat neocolonial

Des de les tradicions més clàssiques de la psicologia, els estudis sobre com es construeix la identitat han passat per explicacions molt diverses, que sovint consideren la identitat individual i la identitat social com a processos separats. Amb la intenció de no dissociar els factors psíquics de les normes socials, en aquest text ens situem en una perspectiva psicosocial, crítica i decolonial sobre la identitat. És a dir, en una perspectiva que intenta desfer la falsa dicotomia entre allò individual i allò social (PUJAL I LLOMBART, 2004), però a més és una posició crítica perquè posem èmfasi en les subjectivitats que es produeixen a través de relacions de poder en un context sociohistòric determinat. Analitzem aquesta qüestió des de la perspectiva teòrica del biopoder i la governabilitat de Michel Foucault

i la de la performativitat de Judith Butler, per veure com la interpel·lació hegemònica en aquest context sociohistòric genera processos identitaris performatius que impedeixen l'heterogeneïtat i la hibridesa cultural, alhora que la reclamen.

Per aquest motiu aquesta és una perspectiva també decolonial: encaixem aquestes relacions de poder en un espai concret, el context modern neoliberal a l'Europa occidental, lloc que s'ha establert (de manera acontextual) com l'ideal universal de sistema-món i que projecta alteritat a qui no s'hi identifiqui. Per contrarestar aquesta interpel·lació urgeix consolidar mirades i pràctiques interseccionals que ressignifiquin els vincles racials, ètnics, sexuals, epistèmics, econòmics i de gènere a llarg termini.

Des de l'inici de la modernitat i en nom dels ideals d'ordre, progrés i desenvolupament, s'ha establert el paradigma europeu

■ **Grecia Guzmán Martínez**, doctoranda en Persona i Societat en el Món Contemporani, Universitat Autònoma de Barcelona.

■ **Margot Pujal i Llombart**, investigadora i professora titular de Psicologia Social i Estudis de Gènere, Universitat Autònoma de Barcelona.

com el model a imitar i la meta dels països no europeus, amb la qual cosa se n'ha justificat l'expansió i la transformació en un model de sistema-món prominentment euronord-americà, tant a nivell polític com econòmic, ideològic i identitari. És a dir, que el projecte de la modernitat té una cara constitutiva i moltes vegades amagada: la colonialitat.

Aquesta cara es reflecteix en les organitzacions i els acords internacionals originats després de la Segona Guerra Mundial que prometien el cessament del colonialisme modern, i que alhora van inaugurar i van legitimar un altre procés: el de la colonialitat global, el capitalisme global, la globalització o el neoliberalisme. Per les seves característiques ideològiques, però sobretot per les seves conseqüències polítiques i els seus efectes en termes de gestió de subjectivitats, l'anomenarem *neocolonialisme*.

El neocolonialisme és la reformulació de les exclusions desplegades en la modernitat: exclusions racials, ètniques, de gènere, econòmiques i de construcció del coneixement (epistèmiques). Per això, la modernitat és un procés que no pot ser comprès sense tenir en compte els discursos racials que han organitzat la població mundial

Amb la intenció de no dissociar els factors psíquics de les normes socials, en aquest text ens situem en una perspectiva psicosocial, crítica i decolonial sobre la identitat.

en divisions socials i de treball sobre la base d'una jerarquia *europeu versus no europeu / occidental versus no occidental* (CASTRO-GÓMEZ, GROSGOUEL, 2007).

Aquesta jerarquia va quedar especialment disfressada a partir de l'11 de setembre de 2001, fita del segle XXI que entre altres coses va desplegar un procés exacerbant d'islamofòbia emmascarada per una modernitat occidental que es construeix a si mateixa com a inclusiva i atenta a les diferents necessitats. És un procés emmascarat perquè, a través de polítiques i discursos d'inclusió, integració i interculturalitat, solen amagar-se una sèrie de relacions de poder i de govern d'identitats que acaben reproduint vincles asimètrics; que a més són paradoxals, ja que apel·len

context europeu, i sobretot les subjectivitats que han estat racialitzades i històricament excloses, és revelar les relacions de poder que fonamenten la modernitat neocolonial.

Paradoxes neocolonials i l'experiència subjectiva de si mateix

Darrere el projecte de la modernitat hi ha l'establiment de la cosmovisió europea, fonamentalment androcèntrica, com la cosmovisió universal; això vol dir que es construeix l'home adult, blanc, heterosexual i

imperial com el model social i cultural d'èxit, progrés, salut i civilització. A partir d'aquest cos també es construeixen les formes "altres" de vida, totes aquelles que es fa necessari controlar i canalitzar, fins i tot "per al seu propi bé": la dona, el bàrbar, el o la colonit-

El neocolonialisme és la reformulació de les exclusions desplegades en la modernitat: exclusions racials, ètniques, de gènere, econòmiques i de construcció del coneixement.

a un reconeixement fal·laç de la diversitat quan aquest acostuma a tenir lloc en termes de risc i amenaça i, per tant, en desigualtat. Així mateix, això limita i complexifica les possibilitats de reflexió i autocrítica social que pugui traslladar-se a l'espai de l'educació.

Una de les vies possibles per entendre com es construeixen les identitats en el

context europeu, i sobretot les subjectivitats que han estat racialitzades i històricament excloses, és revelar les relacions de poder que fonamenten la modernitat neocolonial.

zada, el o la indígena, el o la migrant, l'homosexual, el o la jove. Davant d'aquest projecte al qual hem anomenat *neocolonialisme*, la identitat pot ser entesa com un procés en construcció permanent, on s'articulen diferents posicions de poder com el gènere, la classe, l'ètnia, el color de la pell, la discapacitat, entre altres. Aquestes po-

sicions, a més, estableixen els codis de la interacció social, perquè ens ajuden a reconèixer-nos com a diferents de l'altre o l'altra (ja sigui en termes de complementaris o en termes d'incompatibilitat o d'antagonisme); això, al seu torn, genera un desig, una determinada *experiència de si mateix*.

En altres paraules, aquestes són posicions i relacions de poder interseccionals, que articulen desitjos amb possibilitats d'acció en unes persones, i altres desitjos i possibilitats d'acció en altres persones, a través del reflex que ens retornen els altres. La identitat, llavors, es consolida per mitjà del fet d'establir una diferència, ja sigui complementària o bé antagònica, des de la nostra pròpia experiència davant del reflex del que són, o no són, les altres persones; aquesta diferència, abans de res, ens ofereix una sensació de certesa sobre el que sí que som.

Com a interseccional, aquesta *experiència de si mateix*, a la qual anomenem desig, en gran part està determinada per l'ordre del simbòlic, és a dir, per com som anomenats pels altres, pel lloc que se'ns assigna en una estructura social i se'ns construeix a través de les relacions. Així mateix, aquest desig s'articula amb les ex-

periències viscudes en moments i contextos concrets.

La joventut, per exemple, és un període que transcorre al voltant d'una necessitat de reconeixement amb dues alternatives d'identificació possibles i de vegades an-

**Es construeix l'home adult, blanc,
heterosexual i imperial com el model
social i cultural d'èxit, progrés,
salut i civilització.**

tagòniques: la d'un grup de pertinença (un col·lectiu o una societat concreta, on els i les joves es desenvolupen i conviuen diàriament); i un grup de referència (aquell que ofereix una connexió directa entre l'imaginari social i el desig intel·ligible –l'experiència de si mateix).

Tots dos grups poden estar representats pel mateix col·lectiu, o bé poden manifestar-se com a col·lectius oposats. En qualsevol cas, és el grup de referència el que ofereix els ideals identitaris, les expectatives d'acció, de subversió o de reclam. D'altra banda, el grup de pertinença és el que estableix les normes de la interacció quotidiana, amb la qual cosa, si l'un no coincideix amb l'altre, la subjecció i les possibilitats d'acció (l'agència) poden re-

sultar problemàtiques i generar conflictes psíquics.

El conflicte de fons en aquest cas és la pròpia dificultat de construir un sentit intel·ligible des del simbòlic, és a dir, la dificultat d'encaixar el desig en un lloc dins del context hegemònic o dominant. Així, l'imaginari de referència, que és aquell al qual ens subjectem, cobra una força diferent si ens reconeixem com “dins de”, “fora de”, “perillós davant de” l'imaginari social que ofereix un grup de pertinença, que sovint es posiciona per anomenar el desig, però no per reconèixer-lo.

La joventut, llavors, implica una posició d'especial vulnerabilitat en termes de construcció d'identitat, perquè al darrere

molt fràgils, on hi ha una dificultat especial per sintetitzar les experiències de si mateix amb la demanda externa; és un període en el qual amb facilitat es fa un pas directe a l'acció perquè, quan no hi ha un espai simbòlic estable, l'imaginari de referència pot connectar directament amb el desig (FERNÁNDEZ, 2003).

ASSIMILACIÓ O INTEGRACIÓ? IDENTITATS I LÍMITS INTERSUBJECTIUS

La identitat de joves en la modernitat neocolonial es configura segons com són reconeguts i reconegudes per la societat adulta, pels seus iguals i pels mitjans de comunicació. Aquests elements els confereixen una imatge, una primera forma

d'existència, que pot trobar-se en una situació problemàtica si es compon d'imaginaris contradictoris i paradoxals. Sovint, la identitat es configura entre els ideals i els projectes d'inclusió; i un imaginari on se'ls representa (i a

Sovint, la identitat es configura entre els ideals i els projectes d'inclusió; i un imaginari on se'ls representa en el sentit contrari.

hi ha una necessitat constant d'arrelar un lloc en el simbòlic que ofereixi una sensació de certitud en línia amb imaginaris socials que varien segons el gènere, la classe o l'origen ètnic, entre altres experiències. És un període que podríem assimilar a un edifici que està construït sobre fonaments

través del qual s'estableixen marcs d'interacció) en el sentit contrari. És a dir, en un imaginari que els porta a veure's i reconèixer-se com a antagònics, una situació que mobilitza una exclusió del desig de l'altre i de l'altra, així com una negació de la diversitat que finalment s'amaga entre les

polítiques d'integració i interculturalitat. Per exemple, quan es confon el significat de la integració amb el de l'assimilació, o quan es mobilitzen estratègies d'integració de joves racialitzats que en realitat són joves autòctons; si més no sense que es reconegui aquest procés de racialització i d'assimilació per part del context.

És per això que molts joves continuen vivint en una posició fonamentalment passiva i silenciada; una passivitat i un silenci que a més es corresponen amb l'imaginari social del que és un “bon jove” o un “jove ben integrat”. Així, les subjectivitats són rebutjades en el simbòlichegemoní, i fàcilment recollides per organitzacions criminals antagòniques, que coneixen aquesta vulnerabilitat.

Ho veiem per exemple en diversos dels reportatges i notes de premsa que van analitzar els atemptats del 17 d'agost de 2017 a Catalunya, el focus d'atenció dels quals no van ser les condicions de possibilitat o de vulnerabilitat del context europeu neocolonial; i tampoc la pregunta per la relació intersubjectiva i el conflicte entre els grups de referència i de pertinença que s'estaven articulant. La qüestió que es presenta com a element clau pels mitjans de comunicació per comprendre la radicalització és si els mateixos joves de la “cèl·lula de Ripoll” eren joves “ben integrats” (quan, de fet, eren joves que no tenien per què haver passat per un procés

d'integració, ja que havien nascut i crescut a Catalunya).

Aquesta qüestió se'ns presenta com a necessària i fins i tot innòcua; no obstant això, està formulada des d'un lloc d'enunciació en concret: el context modern neocolonial, on passa desapercebut el fet que, en preguntar-se si eren joves “ben integrats”, el mateix imaginari social i simbòlic els col·loca, fins i tot anticipadament, en el lloc de l'alteritat.

Per exemple, el desconcert dels fets ocorreguts es presenta sota titulars o arguments que descriuen els joves com a exemplars, associant aquesta etiqueta a una actitud passiva i, al mateix temps, a estar plenament integrats pel fet de tenir feina, no alçar gairebé mai la veu a l'escola, tenir poc caràcter o fortaleza i tenir la majoria d'amics de l'Estat espanyol. Si s'analitzen amb deteniment, aquestes narracions revelen gran part de l'estructura neocolonial moderna on, efectivament, molts i moltes joves racialitzades no viuen en espais físics separats dins de la mateixa urbanització; no obstant això, el seu lloc en l'imaginari social hegemònic és similar o anàleg. Aquest *bonisme*, *passivitat* i *normalitat* poden ser expressió de subordinació normativa i de no lloc; i des de l'espai socioeducatiu hauríem de poder desxifrar i abordar aquesta posició de conflicte profund i latent.

En altres paraules, la inexistència de guetos urbans és fonamental, però no és

garantia d'integració o de reconeixement de la diversitat; o vist d'una altra manera, no assegura la no-radicalització. Lluny de ser oposats, "integració" i "radicalització" poden coexistir. És així perquè l'imagina-

És important reforçar l'agència i el reconeixement dels i les joves no com a individus antagònics, sinó com a persones que poden aportar i compartir experiències i codis entre si.

ri hegemònic és capaç de construir-se a si mateix com a inclusiu encara que segueixi sent exclouent. Des d'aquest ordre (l'imaginari) sempre és possible unificar posicions antagòniques (com a inclusió-exclusió), la qual cosa, per exemple, es reflecteix en la confusió entre el procés d'"integració" i el d'"assimilació". És com si actualment existissin guetos simbòlics, és a dir, espais que sí que ofereixen "un lloc", però és el no lloc de l'*altre-integrat*. Un lloc a l'"exterior", atorgat per un "interior" que es diu a si mateix divers, però que reconeix la diversitat solament com a antagònica, des d'un lloc asimètric i des de relacions de poder que poden quedar invisibilitzades pels discursos de la integració o la interculturalitat.

DE LA SUBJECCIÓ A L'AGÈNCIA DEL DESIG: UN PASSATGE EN CONFLICTE

Encara que ens trobem sempre en espais de poder, aquests són espais on no solament estem subjectats i subjectades, sinó que tenim també la capacitat de subvertir els límits i de tensar allò que ens subordina. Això vol dir que una relació de poder sempre està sostinguda per una tensió entre la subjecció i l'agència; una tensió entre l'ordre social i pràctiques de llibertat; la submissió i les possibilitats d'acció;

l'opressió i els desitjos.

La modernitat neocolonial té entre els seus efectes la construcció de subjectivitats que externalitzen l'enuig per mitjà d'una violència exercida cap a una mateixa, o cap enfora, una qüestió en la qual també influeix la socialització per la qual hem passat segons el nostre gènere binari i dissimètric. Per exemple, els homes, en identificar-se en gran manera amb els valors de l'espai públic, tenen més accés a exercir actes de violència en l'espai també públic; mentre que les dones, perquè ens hem socialitzat en identificació amb els valors de l'espai privat, tenim més recursos per exercir una violència centrada en nosaltres mateixes i en els nostres cossos (MORA, PUJAL I LLOMBART; 2016).

En aquest context en concret és important reforçar l'agència i el reconeixement dels i les joves no com a individus antagònics, sinó com a persones que poden aportar i compartir experiències i codis entre si; per exemple, fomentar la creació d'estratègies d'anàlisi i de reclam col·lectiu canalitzades cap a les condicions estructurals que generen vulnerabilitat.

Reforçar l'agència permet tensar la subjecció davant de grups que oprimeixen per mitjà de la persuasió i la manipulació; aquells que busquen la submissió des de les promeses de transcendència i d'assegurar un lloc fantasiós en el simbòlic. Analitzar això implica reconèixer les pròpies posicions de poder, és a dir, atendre les pròpies tensions entre subjecció i agència en les estructures culturals i històriques; aquest pot ser un dels camins per al reconeixement real de la diversitat.

CONCLUSIONS I REFLEXIONS ENVERS LA PRAXI EDUCATIVA

Hem apuntat que la modernitat implica l'expansió d'un ideal homogeneïtzador d'ordre i progrés fonamentalment eurocèntric, que, per exemple, es reflecteix quan l'expectativa d'integració es fa efecti-

va solament en termes d'assimilació cultural; i això, en presentar-se com un projecte neutre, pot amagar un entramat de relaci-

La modernitat implica l'expansió d'un ideal homogeneïtzador d'ordre i progrés que es reflecteix quan l'expectativa d'integració es fa efectiva solament en termes d'assimilació cultural.

ons de poder i de govern de la identitat que són invisibles per naturalitzades, però que configuren i posicionen algunes identitats en un conflicte profund i latent entre l'exclusió i la inclusió, la indisciplina i la disciplina, la intolerància i la convivència, les expectatives ideals i les expectatives reals, els desitjos propis i els desitjos aliens.

El que sorgeix a partir de totes aquestes reflexions és la pregunta de quin és l'impacte de l'educació social en la construcció dels joves que han estat posicionats en risc d'exclusió? Sens dubte és una pregunta amb nombroses respostes. Des de la nostra perspectiva hi ha un punt de partida, que és el de reconèixer les relacions, les posicions de poder i el govern de la identitat, a partir del biopoder de les normes socials i de la seva interiorització i naturalització,

dins (i fora) de la pròpia comunitat educativa; aquest fet ens obliga a tornar a *contextualitzar, historitzar i ser reflexius amb el propi exercici socioeducatiu* en aquest nou context sociohistòric. I en aquest sentit, reconèixer que hi ha hagut un procés històric i una tradició de “feminització” de la praxi educativa al darrere de la qual hi ha una ètica bolcada cap a la cura de l’altre, ètica de vegades “cega” davant de les relacions de poder i de dominació (neocolonials en aquest cas) (MORA, PUJAL I LLOMBART, 2018).

Així com és necessari reconèixer les relacions de poder que hi ha al darrere de la pràctica educativa, també és necessari reconèixer les mateixes possibilitats d’agència. És a dir, detectar els mateixos límits d’una intervenció educativa que està situada en una problemàtica estructural i sistèmica, que és especialment complexa a nivell polític; i l’abast de la qual va molt més enllà dels espais educatius. Però això no hauria d’impedir-nos vigilar i orientar en la direcció adequada la intervenció socioeducativa.

A partir d’aquí, cal intentar brindar a qui es troba en la posició de l’“altre antagònic” un lloc diferent: potenciar el seu reconeixement com a agent i com a subjecte de coneixement, explorar i donar espai als seus desitjos i malestars; i si cal, desprendre’s dels propis codis durant la interacció quotidiana per reconèixer els de l’altre i l’altra. En aquest mateix sentit, cal evitar

ritmes normativitzats que es corresponguin únicament amb els ideals propis o amb els ideals hegemònics.

La gran tasca en aquest context és la d’oferir expectatives coherents i realistes que incloguin possibilitats d’acció i projectes de vida en reforç del col·lectiu, l’heterogeneïtat i la resistència. I d’aquesta manera, construir, enfortir i oferir expectatives i possibilitats de subversió que potenciïn l’agència i l’empoderament, en lloc de la subjecció, la vulnerabilitat o la subordinació a organitzacions criminals que s’ofereixen com una alternativa fal·laç (un fals espai d’arrelament) al no lloc construït des de les paradoxes modernes i neocolonials. **Q**

Referències bibliogràfiques

- CASTRO-GÓMEZ, Santiago; GROSFUGUEL, Ramón. *El giro decolonial. Reflexiones para una diversidad epistémica más allá del capitalismo global*. Bogotá: Siglo del Hombre Editores, 2007.
- FERNÁNDEZ, Concepción. *Psicologías sociales en el umbral del siglo XXI*. Madrid: Editorial Fundamentos, 2003.

- MORA, Enrico; PUJAL I LLOMBART, Margot. “El cuidado: más allá del trabajo doméstico”. *Revista Mexicana de Sociología*. Universitat Nacional Autònoma de Mèxic. Núm. 80 (2018), p. 445-469.
- MORA, Enrico; PUJAL I LLOMBART, Margot. “Los fines de la formación universitaria desde una perspectiva de género”. *Convergencia: Revista de Ciencias Sociales*. Universitat Autònoma de l'Estat de Mèxic. Núm. 70 (2016), p. 143-176.
- PUJAL I LLOMBART, Margot. “La identitat”. A: IBÁÑEZ, Tomás. *Introducción a la psicología social*. Barcelona: UOC, 2004, p. 93-138.

CITA ARTICLE

GUZMÁN MARTÍNEZ, Grecia; PUJAL I LLOMBART, Margot. “La identitat: com governar-la i fer-la resistent en els límits intersubjectius de la modernitat neocolonial”. *Quaderns d'Educació Social*. Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya. Núm. 20 (desembre 2018), p. 20-29.

RESUM

La identitat és un procés psicosocial en què s'articulen relacions de poder interseccionals que, en el context de la modernitat neocolonial europea, generen desitjos, vincles i possibilitats d'acció asimètriques. Aquesta qüestió pot ser analitzada des d'una mirada crítica als imaginaris inclusivius que en la pràctica continuen sent excloents, especialment quan es tracta d'aproximar-se a la joventut racialitzada.

Paraules clau: identitat, modernitat neocolonial, intersubjectivitat

ABSTRACT

Identity is a psychosocial process in which intersectional power relations are articulated. In the context of European neocolonial modernity, these power relations generate desires, social connections and possibilities of action in asymmetric ways. This question can be analyzed from a critical view of inclusive imaginaries that, in practice, are still being exclusive, especially when it comes to approaching racialized youth.

Keywords: identity, neocolonial modernity, intersubjectivity